

Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Београд

УДК 821.163.3/6.09

821.163.4.09

82.09(497.1-89)

КОМПАРАТИВНА ЈУГОСЛАВИСТИКА ИЛИ МОЖЕ ЛИ СЕ ПРЕЖИВЕТИ АПОКАЛИПСА

Идеја о компаративном проучавању југословенских књижевности по први пут се на значајан начин јавља почетком осамдесетих година прошлог века, у деценији која је претходила распаду социјалистичке Југославије. То, међутим, није необично.

За ову прилику подсетимо се да је још Рене Велек компаративну књижевност дефинисао као свако оно проучавање књижевности које прелази границе једне националне литературе.¹ Компаративна књижевност проучава сличности (и разлике) између две или више различитих националних књижевности, а то поређење се заснива на две претпоставке које најчешће нису експлицитно формулисане. Прво, у традиционалној западноевропској и америчкој компаратистици подразумева се да су књижевности које су предмет компаратистичке анализе у историјском и структуралном смислу аутономне, мање-више заокружене и у себе затворене целине, то јест такве целине које би већ и саме по себи могле да представљају посебан предмет проучавања појединих националних филологија и историја књижевности. Друго, да би смислено поређење између оваквих, у себе затворених организама, какве представљају поједине националне

---

¹ У раду "Криза компаративне књижевности": Wellek, V. (1965) *The Crisis of Comparative Literature, Concepts of Criticism*, Yale University Press, p. 290.

књижевности, уопште било могуће, компаратиста мора да претпостави да између њих, уз све разлике, ипак постоји нека веза, односно неки заједнички основ на којем ће се то поређење вршити. То може бити сродност језика на којима су те књижевности писане – какав је случај у компаративној словенској књижевности² – или заједничка културна и књижевна традиција какву, рецимо, деле „велике” западно-европске књижевности³, или неко државно-правно уређење којим су одређене границе дате интерлитерарне заједнице, као што је био случај у свим бившим Југославијама, или, најзад, све ово узето заједно. Када је реч о „великим” западноевропским књижевностима, француској, енглеској, немачкој, шпанској и италијанској, ове претпоставке и није потребно посебно образлагати. Очигледно је да све наведене, али и неке друге европске књижевности, на пример руска књижевност, с једне стране, представљају аутономне целине, јер настају на посебним језицима и имају самосталну и континуирану традицију, коју истовремено деле с другим књижевностима истог географског и културног простора. Иако су писане на различитим језицима, иако представљају заокружене и аутономне целине, све ове књижевности се ипак служе репертоаром истих или сличних жанрова, поступака, техника, тема, мотива, итд, то јест чине једну интерлитерарну заједницу. Овај репертоар константи, који води порекло првенствено из грчке и римске антике и јудео-хришћанске културе, омогућава компаратисти да проучава међусобне везе између датих књижевности не доводећи при том у питање њихову аутономност. Међутим, случај компаративног проучавања југословенских књижевности нешто је друкчији и захтева нека додатна објашњења. Специфичност ове концепције произлази из специфичног карактера саме југословенске књижевности. Пођимо од термина. Пре свега, није сасвим јасно шта тачно подразумевамо под појмом *југословенска књижевност*. Колико је тај појам проблематичан види се већ и по томе што кад кажемо „југословенска књижевност” најчешће мислимо на интерлитерарну заједницу српске и хрватске књижевности, док књижевности других народа који су чинили неку од југословенских држава по правилу додајемо у некој врсти парентезе, као неку врсту „мањинских” књижевности у оквиру југословенске државне заједнице. За нешто проминентније место у југословенском канону од свих њих успела је да се избори још

---

2 Концепцију упоредне словенске књижевности образлаже Роман Јакобсон у раду: Jacobson, R. (1953) *The Kernel of Comparative Slavic Literature*, Harvard U. P.

3 О овоме пише Ернст Роберт Курцијус у свом капиталном делу „Европска књижевност и латински средњи век”.

само словеначка књижевност, вероватно захваљујући Вразу и Прешерну, односно чињеници да су неки од најпосвећенијих припадника Илирског покрета били управо Словенци. Књижевности осталих народа и народности, утисак је, остале су у позадини југословенског књижевног живота. Као посебне националне књижевности, македонска и муслиманска књижевност БиХ конституишу се тек после Другог светског рата, а црногорска књижевност још касније, седамдесетих година 20. века. Књижевности неких других народа који су живели у Југославији после 1945, на пример Албанаца, Мађара, Словака, никад нису схватане као део југословенске књижевности. Ово се објашњавало тиме да југословенска књижевност обухвата само књижевности писане на јужнословенским језицима, али тај аргумент није сасвим уверљив, јер је, с друге стране, бугарска књижевност, која је такође писана на јужнословенском језику, остала изван југословенског (јужнословенског) књижевног корпуса.

Осим тога, у вези с југословенском књижевношћу наметнуло се и једно важно методолошко питање које никад није било задовољавајући одговор. Остављајући по страни нека специфичнија тумачења, постојала су, наиме, два подједнако доминантна схватања југословенске књижевности која су се, од рођења до коначног слома идеје југословенства, периодично смењивала. По првом, назваћу га унитаристичким, све различите националне књижевности народа Југославије, а пре свега српска и хрватска, представљају једну јединствену целину. Ово схватање је радикално зато што подразумева да поједине националне књижевности треба да се одрекну својих посебних идентитета ради изградње заједничког, југословенског књижевног идентитета. Практично, то значи да се идеја југословенске књижевности и идеја аутономних националних књижевности (српске, хрватске, словеначке) међусобно искључују. То је био главни разлог што унитаристичко схватање никад није било широко прихваћено. У дугој историји југословенства, од првих деценија 19. века, до последњих деценија 20. века, оно се јављало само периодично, у тренуцима повишене југословенске еуфорије, на пример, у Илирском покрету и у годинама непосредно после Првог, односно Другог светског рата.⁴

Схватање о јединственој југословенској књижевности имало је своје присталице и у социјалистичкој Југославији, додуше у једном краћем периоду, али је оно, у поређењу с

---

⁴ Ово питање је веома сложено да бисмо га овде могли бар и у главним цртама предочити. Нешто више о томе пише: Wachtel, A. (1998) *Making of Nation, Breaking of Nation, Literature and Cultural Politics in Yugoslavia*, Stanford U. P.

начином на који је ову идеју бранио, на пример, Људевит Гај, било веома друкчије. Наиме, идеја унитаристичке југословенске књижевности се тада није толико заснивала на уверењу о сродности језика или фолклорног стваралаштва југословенских народа, или на сличности њихових традиција и обичаја – мада јесте и на томе – колико на марксистичкој идеји о заједништву такзованих револуционарних класа, „радника, сељака и поштене интелигенције”. У идеолошки импрегнираном комунистичком друштву, какво је било југословенско непосредно по завршетку рата, појединац је много више био одређен својом класном него националном припадношћу. Стицајем историјских околности (раскид са Информбироом и СССР-ом), унитаристичко виђење југословенске књижевности је врло брзо почело да се доживљава као израз централистичких тежњи највеће југословенске републике, Србије, односно као израз великосрпског хегемонизма. Треба рећи да то није било сасвим оправдано, јер идеја о јединственој југословенској књижевности није имала већинску подршку међу српским писцима и интелектуалцима. Уосталом, од педесетих година прошлог века ово становиште више није било заступано на значајан начин више нигде у Југославији, а понајмање у Србији.

Друго схватање југословенске књижевности, тачније југословенских књижевности, назваћу плуралистичким. Оно се заснивало на уверењу да је на територији на којој су живели југословенски народи још од средњег века постојало неколико потпуно независних књижевности које су се после 1918. године нашле у истом државном оквиру.⁵ Иако су од тада ове књижевности „доживјеле и нека приближавања”,⁶ оне су ипак биле и остале потпуно самосталне због чега се не могу повезати у једну синтетичку целину. И ово, као и претходно, схватање југословенске књижевности односи се првенствено на разумевање односа између српске и хрватске књижевности у оквиру југословенске интерлитерарне и државне заједнице. Оно преовлађује у другој половини 19. века, од тридесетих година прошлог века до почетка Другог светског рата и, од педесетих година 20. века до распада социјалистичке Југославије. Српска и хрватска књижевност, а уз њих и остале југословенске књижевности, схватају се као две сродне али ипак различите књижевности, засноване на друкчијим традицијама и окренуте различитим страним утицајима.

---

5 Ова два схватања разликује Светозар Петровић у раду: Petrović, S. (1972) Metodološka pitanja specifična za proučavanje naših nacionalnih književnosti, *Priroda kritike*, Zagreb.

6 Исто, стр. 186.

Ове две концепције, унитаристичка и плуралистичка, уз неке мање утицајне варијације, непрекидно су се смењивале током еволуције југословенске идеје на културном и државном плану, али ниједна од њих никад није била ни дефинитивно прихваћена ни дефинитивно одбачена. Као што би се и могло очекивати, у периодима чвршћег политичког повезивања између југословенских народа, пре свега између Срба и Хрвата, доминирала је идеја о јединственој југословенској књижевности; у периодима који су били обележени политичким размирицама или захваљењем међунационалних односа, преовлађивало је плуралистичко схватање. Из данашње перспективе се чини да је схватање о јединственој југословенској књижевности, бар у социјалистичкој Југославији, више било део политички и идеолошки коректног дискурса но израз стварног уверења неког појединца или групе људи о постојању једне, јединствене југословенске књижевности. Остављајући по страни мишљење обичних људи,⁷ југословенски књижевници, филолози, књижевни критичари, историчари и теоретичари били су, чини се, скептични у вези с могућношћу постојања јединствене југословенске књижевности. О томе можда најбоље сведоче школски уџбеници и историје књижевности писани у свим републикама социјалистичке Југославије: у свима њима без разлике, историје појединих националних књижевности „обрађују се” одвојено, у посебним одељцима и без стварног покушаја синтезе.

Хронолошки посматрано, идеја југословенске књижевности у социјалистичкој Југославији развијала се од унитаризма из првих послератних година, преко покушаја да се он ублажи различитим компромисним решењима (на пример, схватањем о југословенској књижевности као канону),⁸ до потпуне афирмације плуралистичког схватања. До експанзије плурализма долази у другој половини шездесетих и почетком седамдесетих, после такозваног хрватског пролећа. Осамдесетих година прошлог века, да се вратимо у деценију поменути на почетку овог рада, с појавом идеје о компаративном проучавању југословенских књижевности, плуралистичко схватање југословенских књижевности се још више радикалузује. Творац ове идеје, и руководилац пројекта у оквиру којег се радило на њеној реализацији, био је Фрањо Грчевић, професор српске књижевности на Одсеју за југославенске језике и књижевности Филозофског факултета у

---

7 О овоме такође пише Вахтел.

8 О овом схватању писала сам у реферату: *Yugoslav Literature(s) After the World War II* поднетом на скупу *Global Conversations*, ASEES, у Вашингтону новембра 2016. године.

Загребу. На његову иницијативу, и у организацији Завода за знаност о књижевности, загребачког Филозофског факултета и часописа „Геста” из Вараждина, у периоду од 1982. до 1989, у Загребу, Сомбору и Вараждину, одржана су четири скупа на којима су стручњаци из неколико југословенских република расправљали о могућностима заснивања нове, како је Грчевић сматрао, славистичке дисциплине – компаративног/компаратистичког проучавања југословенских, односно – како је то на другом од ових скупова прецизирано – јужнословенских књижевности (или компаратистике југословенских књижевности). Међу њима су била готово сва најзначајнија имена наше тадашње науке о књижевности; осим самог Фрање Грчевића, реферате су имали Александар Флакер, Виктор Жмегач, Зоран Кравар, Иван Сламинг, Гајо Пелеш, Звонко Ковач, Душан Маринковић, Зоран Константиновић, Предраг Палавестра, Светозар Кољевић, Светлана Слапшак, Жоже Погачник, Љиљана Тодорова, Милан Ђурчинов, Радован Вучковић, као и неколицина угледних слависта и компаратиста из света Пер Јакобсен, Дионизије Ђуришин, Вилфрид Потхоф, и многи други. Материјали са ових скупова објављени су у Загребу и Вараждину, у посебним зборницима, или као тематски бројеви часописа „Геста”; први зборник изашао је 1983, а последњи у септембру 1991. године, четири месеца пошто је Хрватска прогласила независност и отцепила се од Југославије.⁹

---

9 Први научни скуп посвећен компаративном проучавању југословенских књижевности под насловом „Односи, сусрети и комуникација југословенских књижевности у првој половини 20. стољећа” одржан је у Загребу, у новембру 1982. године. Уреднички одбор скупа и зборника радова који је из њега произашао сачињавали су Фрање Грчевић, Ернест Фишер, Мирослав Бекер, Александар Флакер, Звонко Ковач, Душан Маринковић, Гајо Пелеш, Иван Сламинг и Виктор Жмегач. Други скуп под насловом *Компаративно проучавање југославенских/јужнославенских књижевности* одржан је у октобру 1985. на Филозофском факултету у Загребу и на Народном свеучилишту у Самобору, трећи скуп који је, судећи по наслову зборника који је из њега произашао, носио наслов *Компаративно проучавање југославенских књижевности*, одржан је у децембру 1987, у Вараждину, а четврти у Загребу, у октобру 1989. године. Зборник са првог скупа објављен је као посебно издање Завода за знаност о књижевности Филозофског факултета у Загребу и уредништва часописа „Геста” из Вараждина (*Компаративно проучавање југославенских књижевности*, Вараждин, 1983). Радови са другог и трећег скупа су објављени као посебни тематски делови часописа „Геста” (*Компаративно проучавање југославенских књижевности* (2), 1987, бр. 26-27-28) и *Компаративно проучавање југославенских књижевности* (3), 1988, бр. 29-30), док су радови са четвртог скупа штампани као посебан зборник, у издању Завода за знаност о књижевности Филозофског факултета у Загребу (*Компаративно проучавање југославенских књижевности* (4), 1991). Даље у тексту, приликом цитирања, наслове појединих зборника новодићу скраћено, КПЈК, уз одговарајући редни број зборника.

Већ и сама чињеница да су се књижевни стручњаци из првог ешалона југословенске књижевне науке у тако великом броју састали да би расправљали о могућностима заснивања компаратистике југословенских књижевности – и то не само једном већ многи од њих и два, три или четири пута – представљала је јасан знак да је разлаз између југословенских књижевности, пре свега између српске и хрватске, сада већ био дефинитиван. Наиме, као што је Грчевић истакао у свом програмском тексту, али и као што су говорили неки други учесници на симпозијуму, на пример, Зоран Кравар, примењено на југословенске књижевности, компаратистичко проучавање не имплицира само да се поређење врши између самосталних националних литература (овакво схватање југословенских књижевности, као што смо видели, постојало је и много раније), већ и то да поједине југословенске књижевности нису ништа ближе једна другој него било која југословенска књижевност било којој европској, па чак и светској књижевности. За компаратисту, нема ни методолошке, ни вредносне, ни било какве друге разлике између проучавања српске и хрватске, или српске и француске, или хрватске и немачке књижевности. У том смислу, судећи по тренутку у којем се јавила, замисао о упоредном проучавању југословенских књижевности није била ни необична ни неочекивана – она је на плану књижевности најавила крај идеје о југословенској заједници као некој дубљој и трајнијој историјској нужности. Осамдесетих година прошлог века, кад је формулисана идеја о компаративном проучавању југословенских књижевности, више није било сумње да је на делу дезинтеграције земље, и то не само на политичком већ и на друштвеном и културном плану, те да убудуће више неће бити никаквих синтетичких метанаратива, већ само локалних језичких и књижевних игара. Другим речима, компаратистика југословенских књижевности је указала на могућност проучавања југословенских књижевности и изван „политичко-административног оквира” (Грчевић, КПЈК 1, 10) тада још увек заједничке државе Југославије. Зато није необично што је ова идеја формулисана управо у тренутку у којем се већ јасно испољава последња југословенска криза. Штавише, она је у извесном смислу и најавила овај развод на државном плану, чега су били свесни и њени творци и заступници. Фрањо Грчевић у тексту објављеном у првом зборнику под насловом „Проблеми и перспективе компаративног проучавања југославенских књижевности”, у којем образлаже методе и циљеве нове дисциплине, каже: „Преузимањем компаратистичког концепта као модела истраживања југославенских књижевности одлучно се прихваћа на неограничено вријеме национални карактер

југославенских књижевности и одлучно се отклања на неограничено вријеме могућност стварања јединствене југославенске књижевности као израза неке више или нове *националне цјелине*. Међутим, истодобно се инсистира на сродности, блискости, језичној и судбинској, југославенских књижевности” (КПЈК 1,10). Иако полази од претпоставке да је историја националне књижевности „централна перспектива у којој се поједина књижевност уопће јавља”, Грчевић допушта могућност да постоје и друге, у научном смислу подједнако важне и „истините” перспективе унутар којих се једна национална књижевност може проучавати, те на крају свог излагања каже и следеће: „Као књижевности *заједнице народа* југославенске књижевности су неопозиво и далекосежно повезане. Заједничка држава, ако је добро уређена, може их још више међусобно зближити, али би оне остале таквима, у нормалним приликама, чак и ван тог политичко-административног оквира” (КПЈК 1, 11). Видећемо да ће Грчевић касније променити мишљење о овом питању.

У истом тексту Грчевић укратко износи и предисторију компаратистичког проучавања југословенских књижевности. Скуп у Загребу и актуелни пројекат југословенске компаратистике се, по његовим речима, надовезују на два старија пројекта Филозофског факултета у Загребу, односно Катедре за српску књижевност, *Српска књижевност у првој половини XX стољећа и њезин однос према хрватској књижевности* (1969) и *Односи између српске и хрватске књижевности у 20. столећу* (1977). Од ова два пројекта, само је други добио „малу финансијску подршку”, и то у склопу обимнијег пројекта *Компаратистичка истраживања*, али то није обесхрабрило Грчевића да настави у правцу којим је започео настојећи да уклони, како каже, „невидљиви одиум са југославенских истраживања”. Убрзо су се јавили и први резултати у виду књиге самог Грчевића, *Лиризам прозе хрватске и српске књижевности*, као и два рада младог сарадника на пројекту, Душана Маринковића, *Рани Андрић и Рецепција српске модерне у хрватској књижевној критици*. Као што се из наведеног може видети, компаративно проучавање југословенских књижевности и у замисли и у реализацији првобитно се односило на проучавање односа између српске и хрватске књижевности. Тек нешто касније, припремајући се за трећи циклус компаратистичког пројекта, Грковић у предмет компаратистичког проучавања укључује и друге југословенске књижевности, словеначку, македонску, босанско-херцеговачку и црногорску: „Како су се у пројекат временом укључивали и стручњаци других југославистичких профила, ту су се и наше тежење с подручја поредбеног истраживања хрватске и српске књижевности

шириле и на друге југославенске књижевности па смо у једном интерном документу Завода за знаност о књижевности из 1980. већ доста добро... фиксирали становиту отворену, али врло конкретну концепцију могуће југославенске компаратистичке дисциплине.” (КПЈК 1, 8) По овом документу, главни предмети проучавања нове дисциплине били би „паралелизми књижевног развоја” појединих југословенских књижевности са „обухваћањем европског контекста и укључивањем у проматрачки фокус других националних књижевности”; периодизација, жанровске и типолошке сродности, заједнички књижевни „потхвати” (књиге, часописи, преводи, сарадња међу писцима), рецепција и утицаји, заједнички „социо-књижевни покрети, токови и гibaња” (на пример, ангажована литература, књижевност НОБ-а). У плану је било и увођење новог програма компаративних југословенских студија при Катедри за југославенске језике и књижевности на Филозофском факултету у Загребу, написан је и њихов програм студија који је „као интерни документ текуће реформе високошколске наставе” 1978. године Републички секретаријат за просвјету, културу и физичку културу Републике Хрватске „разаслао свим струковним, зnanственим и просвјетним органима наше земље”, али до увођења наставе из југословенске компаратистике на Загребачком свеучилишту ипак није дошло.¹⁰

Обратимо ли пажњу на еволуцију компаративног проучавања југословенских књижевности на Грчевићевим симпозијумима, приметимо да је за ових 7-8 година колико су се југословенски стручњаци састајали да разговарају о новој дисциплини, она претпела и извесне промене. На првом скупу (1982), главни предмет поређења су српска и хрватска књижевност, што се види већ и из наслова појединих радова, на пример, „Матош према Дучићу и Ракићу” (Светозар Кољевић), „Додири и прожимања српске и хрватске књижевности после II светског рата” (Радован Вучковић), „Полемика Ујевић – Драинац као сучељеност двију поетика” (Анте Стамаћ), „О есејима Растка Петровића и Тина Ујевића” (Звонко Ковач), „Сувремени тијекови у хрватском и српском роману с тематиком НОБ-а” (Бранка Брленић – Вујић), итд. Приметно је мање радова о везама између других југословенских књижевности, било између њих самих, било из-

---

10 Једина катедра за компаративну југославистику у социјалистичкој Југославији постојала је у Осијеку, од 1981. до 1991. године. На њеном челу био је Словенац, Ложе Погачник. По избијању рата у Хрватској, у мају 1991, он је отишао у Словенију, а катедра је угашена. На Одејку за јужнословенске језике и књижевности Филозофског факултета у Загребу данас постоји Катедра за поредбenu повијест јужнословенских језика и књижевности, а њоме руководи Звонко Ковач.

међу њих и хрватске или српске књижевности. Тачније, нема ниједног рада у којем се пореде појаве из српске књижевности с појавама из неке друге југословенске књижевности осим хрватске, док су само два рада посвећена односима хрватске и словеначке књижевности („Интелектуализација хрватске и словенске прозе у првој половини 20. стољећа” Крешимира Немеца и „Градникове звезде с хрвашким песници ин поезијо” Франца Задравца). Један рад бави се везама хрватске и македонске књижевности („Петар Кепески посредник између македонске и хрватске културе”, Драги Стефанија). Нема ниједног рада који би у компаративан, југословенски или европски контекст ставио босанско-херцеговачку, односно муслиманску и црногорску књижевност. Немали број радова посвећен је теоријским и методолошким питањима компаративног проучавања југословенске књижевности; осим самог Фрање Грчевића, о томе пишу Зоран Константиновић, Предраг Палавестра, Гајо Пелеш, Жоже Погачник, Пер Јакобсен, а има и неколико текстова који се баве везама појединих југословенских књижевности с другим европским књижевностима („Питања интралитерарног повезивања македонског песништва с европским контекстом” Љиљане Тодорове; „Рецепција симболизма в словенски књижевности” Франца Берника) или покретима и правцима који обухватају више националних књижевности, то јест оним што би по Ван Тигему било обухваћено проблематиком опште књижевности („Глобална ’зенистичка’ монтажа” Александра Флакера, „Конвенција уметничкога експеримента али авангарда кот шаблона” Јохана Корнхаузера и „Да ли је постојао балкански надреализам?” Светлане Слапшак). Иако су се понешто проредиле у корист других југословенских књижевности, српско-хрватске теме преовлађују и на каснијим скуповима. Наводим само неколико најзанимљивијих наслова са три каснија сусрета: „Компаратистичке категорије и хрватско-српски књижевни односи” Зорана Кравара (1987), „Стих хрватске и српске модерне” Ивана Сламинга (1987), „Функција фолклорних елемената у приповеткама Динка Шимуновића и Радоја Домановића” Светозара Кољевића (1987), „Сплав Медузе или ’Зенит’ између двију обала (припадност и оријентација) Бранимира Доната (1988), „Удио фантастике у сувременој прози (на примјерима из хрватске и српске књижевности)” Зорана Ферића (1988), „Јагићева Југославица (Ватрослав Јагић и књижевно јединство Хрвата и Срба” Винка Брешкића (1991). И овим приликама могла су да се чују веома драгоцена размисљања на тему методологије компаративног проучавања књижевности уопште и, посебно, проучавања југословенских књижевности, на пример у излагањима Дионизија

Ђуришина „Посебне интерлитерарне заједнице” (1988) и „Даљне могућности и перспективе истраживања међукњижевног процеса” (1991), Звонка Ковача „Компаратистика текстова сродних језика и идиома” (1988) и Златка Крамарића „Могућности/немогућности комуникације између југославенских култура и књижевности” (1991), а било је и одличних идеја о томе шта би конкретно могли да буду предмети оваквог проучавања. На пример, примећујући да српско-хрватски књижевни односи представљају посебан тип „интерлитерарних односа”, Зоран Кравар каже да методи традиционалне компаратистике нису довољни да би се они описали, па је зато потребно формулисати посебну методологију упоредног проучавања југословенских књижевности (КПЈК 2, 10-14). Истичући специфичност српско-хрватске ситуације, пре свега на језичком плану, Иван Сламинг чак доводи у питање могућност компаратистивног проучавања ових књижевности (КПЈК 2, 169). Насупрот томе, један број учесника верује да компаративно проучавање југословенских књижевности треба да искористи предности које произлазе из сродности јужнословенских језика. На пример, Љиљана Гјурђан каже да се за разлику од „вишејезичне” компаративне анализе, у којој су предмет поређења вањезичке књижевне категорије, у проучавању југословенских књижевности „компарација може вршити на разини идиома, граматике, синтаксе, на начин на који би, на пример у компарацији енглеске и хрватске књижевности био апсурдан” (КПЈК 2, 184). На трећем скупу одржаном у Вараждину 1987. године наговештене су и неке значајније новине. Оне иду у два правца и тичу се, с једне стране, усвајања нових књижевно-критичких метода, а с друге, проширења предмета проучавања. У уводном излагању Грчевић најављује да ће се „пројект отворити сурадњи интердисциплинарног и мултидисциплинарног карактера која би укључивала не само сусједне (повијест, лингвистику, филозофију, социологију, психологију...) већ и далеке струке (физику, биологију, математику, медицину, кимију...)”, те да ће „укључити и нове теме књижевне и друштвене актуалности, као што су постмодернизам, женски и пацифистички покрети, еколошки и алтернативни цивилизацијски програми, знанствена фантастика, футурологија и слично” (КПЈК 3, 8). И заиста, већ на овом састанку уведене су у разматрање и нове теме, а неки учесници су и у пракси применили нови, интердисциплинарни метод проучавања, на пример, Виктор Жмегач у раду „Крлежин однос према психоанализи” или Александар Флакер у раду „*Tertium comparationis*: сликарство”. Осим тога, Слободанка Пековић пише о „Популарној литератури – Марији Јурић Загорки и Лазару Комарчићу”, док се поједини

аутори баве истраживањима која ће тек читаву деценију касније, у теорији превођења или традуктологији, постати једна од главних метода нове компаратистике (Иван Сламинг „Хрватски и српски пријеводи 'Евгенија Оњегина', Звонимир Бартолић „Хрватски пријеводи Трубарових књига”, Иван Цесар „Међусобно превођење југославенских књижевности – тумачење и компаратистика текста о превођењу Тоне Потокара”). Све су то били несумњиви знаци да компаративна југославистика са успехом прати актуелне трендове у светској науци о књижевности, коју је крајем осамдесетих година прошлог века обележила доминација постструктуралистичких теорија и интердисциплинарних метода. За историчаре југословенских књижевности данас посебно занимљиве могу бити дискусије о прочитаним рефератима, које су се водиле на крају сваког симпозијумског дана и чији су стенограми штампани на крају сваког од четири Грчевићева зборника. Из њих се може видети не само како се развијала идеја о компаративном проучавању југословенских књижевности, која су се стручна, термилошка и методолошка питања чинила важним учесницима ових скупова, како су видели будућност и сврху свог проучавања, већ и какав је био историјски тренутак у којем су се водили ови учени и занимљиви разговори о многим важним књижевним темама, и на који начин је национална припадност већине учесника у расправи усмеравала њихов начин размишљања и аргументацију. Већ из дискусија из 1982. године јасно су видљиве тензије између појединих националних перспектива, као и какве би реперкусије оне могле да имају у пројекту компаратистике југословенских књижевности. Дајући предност разлозима струке, неки учесници у дискусији отворено изражавају бојазан да ће се њихов пројекат суочити са „националним и национално-политичким антагонизмима” (Франц Берник), истичу потребу да „простор књижевности ослободе од различитих спољних притисака, од политичког, националног, историјског и сваког другог монизма” (Предраг Палавистра), и залажу за проучавање књижевности које ће се заснивати искључиво на књижевним и стручним критеријима (Грчевић). Поучени искуствима из прошлости, они истичу да спорови око националне припадности појединих писаца, на пример, Меше Селимовића и Иве Андрића, или књижевних покрета и школа (зенитизам и надреализам), нису књижевне већ политичке природе и да, као такви, не могу бити предмет књижевне компаратистике. Учесници у расправи такође настоје да предупреду приговоре политичког или идеолошког карактера који би, како они виде, могли стићи с различитих страна, из различитих република, из интелектуалних кругова и владајућих структура. Из

дискусија, али и из неких реферата, на пример Грчевићевих, са скупова из 1987. и 1988. види се да су њихова предвиђања у погледу реакције јавности била потпуно исправна. Рецепција пројекта компаративне југославистике ни у стручној ни у широј јавности, што првенствено значи код појединих републичких власти, није била недвосмислено афирмативна. Као што је Грчевић предвидео још у уводном излагању за скуп из 1982. године, због компаративног проучавања југословенских књижевности мало је ко срећан. Пројекту се истовремено замера и да је унитаристичког и да је сепаратистичког карактера, односно и да хоће да „мале” југословенске књижевности подреди са „великима”, хрватској и српској, и да тиме свима наметне превазиђену идеју југословенства, и да хоће да ту идеју разбије увођењем једне концепције која подразумева аутономност појединих југословенских књижевности. Осим тога, изгледа да су се власти и овог пута послужиле опробаним методом сваке власти која жели да се без много буке реши неких непожељних појава; Грчевић се непрестано жали на „неразумевање” надлежних институција које се огледа у слабој или никаквој финансијској подршци; у прво време, у врло скромном обиму, она је стигла из хрватског секретаријата за науку, али не и из савезне владе или из других република, да би касније, у време одржавања трећег симпозијума и она пресахла. За четврти, последњи скуп, одржан у октобру 1989, нешто се пара ипак нашло, али не довољно да би он, као што је било планирано, био одржан у Славонском Броду. Уместо тога, скуп је одржан у Загребу, у „Пионирском граду”, што Грчевић у уводном тексту за последњи, четврти зборник, алудирајући на укупни друштвено-политички контекст у којем се овај састанак одржава, с доста горчине оцењује као симболичну чињеницу: као што пионири раскрчују џунглу и „приводе култури дотад необрађена земљишта” и „граде мостове, путове и пријелазе”, тако се и југословенски компаратисти окупљају не само да би им време прошло у „радном напору”, каже Грчевић, „већ и у радости што га доноси међусобно бивање у отворености, искрености и повјерењу” (КПЈК 4, 8). Најзад, иако нема никакве сумње да су све спољашње околности крајем осамдесетих биле завериле против пројекта компаративног проучавања југословенских књижевности, те да су му шансе да преживи распад Југославије биле готово никакве, најозбиљнији ударац ипак је дошао „изнутра”, из струке, од самих учесника симпозијума о компаративном проучавању југословенских књижевности. Свесни све гласнијих захтева за разводом југословенске заједнице, поједини учесници у пројекту почињу да се питају о његовој сврси. Позивајући се на Кравареву тезу о специфичном карактеру односа

између српске и хрватске, па самим тим и компаративне југославистике, Палавестра каже: „Мислим да би један овакав пројекат, ово је већ други састанак... морао сада већ почети да се уобличије не само као трибина за различите методолошке и културноисторијске и теоријске приступе, него да се приближавамо неком формирању... коначне сврхе, да не кажем циља” (КПЈК 2, 187). Закључујући дискусију после другог скупа, Палавестрин предлог подржао је и сам Грчевић, а већ следеће године, у уводној речи за трећи скуп изнео је свој већ поменути предлог о проширењу традиционалних компаратистичких студија југословенских књижевности у правцу интердисциплинарности и других, мање или више сродних предмета, као што су феминистичке студије, традуктологија и екологија. У разговору одржаном последњег дана трећег скупа, Грчевић – чији је наступ овом приликом једна учесница скупа већ оценила као „исувише песимистички настројен” (КПЈК 3, 234) – отворено изражава сумњу у сврховитост проучавања које је сам иницирао: „... Није спорно да се могу компарирати и националне књижевности, премда то није једноставно и лако. То се може и то се у науци и ради, па већ постоје повијести појединих књижевности или група књижевности с компаративнога гледишта... У нашем случају – већег броја мањих и истодобно сродних и одвојених књижевности, а недовољно обрађених и на монолитерарном плану – такав је задатак, чини ми се, двоструко тежи. Питање је, да ли је неопходан? Све те књижевноповијесне синтезе о којима сањаримо, није ли то можда неисплаћени дуг 19. стољећу, то јест духу националне самобитности?” (КПЈК 3, 239) Развој политичке ситуације у земљи, међутим, бивао је све мање неизван, догађаји су се смењивали великом брзином и само годину и по дана пошто су се компаратисти састали у загребачком „Пионирском граду” да по последњи пут дискутују о могућностима компаративног проучавања југословенских књижевности, Словенија и Хрватска су прогласиле независност и Југославија се распала. Нема сумње да је то Грчевића навело да напусти своју идеју компаратистике југословенских књижевности и да се окрене проучавању које је назвао интердисциплинарном компаратистиком, а што би се слободније могло назвати компаратистика као нова екологија. У неким нормалнијим околностима, Грчевићев уводни рад за последњи сусрет југо-компаратиста, „Обична точка отварања – необичан интертекст: екологија”, представљао би веома необично отварање скупа посвећеног компаративном проучавању југословенских или било којих других књижевности. Али, у предвечерје последњег југословенског рата, није било тешко прозрети мотиве које су Грчевића могли навести да, под

маском интердисциплинарности, потпуно промени причу, те да, распредајући на двадесетак страница о еколошкој апокалипси која прети савременом свету, ни не помене проучавање југословенских књижевности којим се бавио у претходној деценији и којем је, заједно с бројним југословенским и страним стручњацима, посветио толико времена и труда. Ако су и били збуњени оваквим отварањем, остали учесници скупа – који су се, узгред речено, још увек кретали у кругу компаратистичких тема обрађиваних и на претходним скуповима – то су показали с великом дозом суздржаности; једино је гост из Словачке, Дионисије Ђуришин, изразио недоумицу у вези с “опсегом тема скупа”. Али, иако га нико није питао, Грчевић ипак није пропустио да у нимало увиђеној аналогiji објасни зашто је у његовом случају компаратистика југословенских књижевности потражила излаз у екологији. Те његове речи вреди навести у целини, јер у контексту актуелног стања у хуманистичким наукама уопште, могу имати и шире значење: „Што се тиче овог свијета око нас и питања колико се он заправо тиче хуманистичког стручњака, често сам о томе причао са Звонком Ковачем као пјесником. Не могу схватити како нетко може писати поезију данас, а да га сама супстанција свијета не погађа. Не ради се више о питању појединачне знанствене парадигме. Ево, на примјер, узмимо хрватску химну: ‘Лијепа наша домовино... Теци, Саво, Драво, теци, нити Дунав силу губи’. Како можемо доживљавати Саву, Драву итд. као симболе у оном смислу како их је пјесник замислио када је то као супстанција нестало. Сличан је примјер и она прекрасна Аполинареова пјесма *Le pont Mirabeau: ‘Susd le pont Mirabey coyle la Seine / Et nos amours...’* Њој је било тешко порећи естетски квалитет премда се сад доима као девастирана, као властита травестија. Но, у стварности, ријеке су на удару, шуме су на удару, траве су на удару, а мало-помало ће сви ентитети, ако то већ није случај, с којима поезија... ради, нестати или ће ући у супротан смјер. То је бар моје виђење.” (КПЈК 4, 368) Са овим виђењем можемо, али и не морамо да се сложимо, као што се, уосталом, нису сложили ни остали учесници скупа. Иако је на првом у низу скупова посвећеном компаративном проучавању југословенских књижевности, Грчевић, видели смо, тврдио да би такво проучавање било могуће и изван југословенског државног оквира, очигледно је да је он сада, када је та држава заиста престала да постоји, поверовао да је у југославенском краху своју смрт нашла и млада компаратистичка дисциплина, компаратистика југословенских књижевности.